

LŐRINCZI RÉKA

Megjegyzések és újabb adalékok a finnugor nyelvrokonítás fogadtatásához

A kolozsvári egyetem finnugrisztika-tanára,
a SzT.-munkálatok pótolhatatlan vezetője,
VÁMSZER MÁRTA emlékének

I.

1994 és 1999 között azért is néztem meg a kolozsvári gyűjtemények Demonstratio- és Affinitas-példányait, mert akkoriban már sejtettem, hogy a múltbeli anyag nyelvtudomány-történeti feldolgozottsága mennyire nem teljes.

A fellelt, közel egy tucatnyi példány között „szétolvasott” egy sem akadt. Felbukkant viszont egy bejegyzést is tartalmazó Affinitas. Ennek, egyéb kiadatlan forrásoknak, továbbá Békés Vera emlékezetemben őrzött egyik tanulmányának alapján kételyem támadt az iránt, hogy a „halszagú/halzsíros atyafiság”-ot tanítónak nem csekély társadalmi ellenállással kellett megküzdeniük (Békés 1991).

A Gyarmathi-mű fordításának 1999 őszi könyvbemutatóján az addig általam átnézett irodalomtól némileg megerősítve ugyan, de a finnugrisztika történetében mégsem elég tájékozottnak a feszélyező érzésével mutattam be az oktatásban legalábbis érvényben levőnek vélt szakmai közfelfogásnak ellentmondó forrásokat. A további szakirodalom, így Békés Vera érdekesítő munkája, A hiányzó paradigma alapján meg a Finnugor Tanszéken ugyancsak 1999 őszén szervezett terminológiatörténeti megbeszélésen hallottak okán is hozakodom elő a korábban már lényegében elmondottakkal.¹

II.

Az említett források jobb megértéséhez a (nyelv)tudománytörténeti szakirodalom mindenkitől jól ismert állításaiból most csupán az alábbiakat idézném föl:

¹ A Békés-műben tárgyaltakhoz, illetőleg az egykor Göttingában diákoskodó Lichtenberg-képhez is idézem Nagyajtai Körmöczi János (1762–1836) Album Amicorumá-nak (RTAKFK, Ms. U. 3. MTAK A 8989/II.) 115. lapjáról: „Kedves Barátom! az Egek | Hordozzanak békével | Játzodjanak öröm szelek | Arbotzfád tetejével (...) Schlözer, Müller, Lichtenberggel, | Másoknak olvassanak; | Többé se Estve, se Reggel | Téged ne-nyagassanak. | irta hív Barátod. | Szathmári Sámuel mp. | *Göttinga* 30^a Augusti 1797.” Lichtenberggel kapcsolatban még Benkő 1977: 135, Futaky 1991: 122. Az első magyar Fichte-fordító Körmöczihez I. Gál II: 495–466, Hajós 1972, Lakó 1997: I: 82, 85. Továbbá Futaky 1991a: 18).

1. A finnugor rokonítást ellenállás fogadta (a kérdés összefoglalását Éder 2000: 47–62). E fogadtatással kapcsolatos Sajnovics-megjegyzéseket l. már a *Demonstratio* második kiadásának bevezetőjében (Sajnovics 1771: Bev. 2a–b, 1771/1994: 17, 1771: 126–128; 1771/1994: 113 – az utóbbi hely „fabulosus commentis”-éhez mint esetleges toposzhoz is l. Jankovits 1998). Fontos lehet, hogy az első kiadáskor talán nem vagy csak hiányosan ismert ellenvéleményekre szakmai reflektálást tartott szükségesnek. Ezekkel kapcsolatban azonban aligha gondolhatunk másra, mint a jezsuita és az ugyancsak kiváló piarista kutatók 1771-re már kibontakozott őstörténeti tárgyú vitájára. A Hell-lel és Sajnovicsal foglalkozó, főként nyelvészek idézte tudománytörténeti szakirodalom mellé l. még Polgár 1957: 110–114, 162–163. Desericzky és Pray vitájához Hóman 1925b: 28, Vásáry 1974: 269–275, Szabados 1998: 632 és kk. Továbbá Szörényi 1997: 17–24, különösen 21–23; aki itt a finnugor rokonítást elfogadó piarista Dugonic eszméinek eddig kevésbé tárgyalt vonatkozásairól, illetőleg Benedetto Cetto és forrásainak jezsuitákkal folyt vitáiról is szól. Dugonicshoz még Bíró (1986).

Hell eredetkutatási háttereként Éder (1975: 10–11) csupán a Desericzkyvel való (egyébként jóval Sajnovics művének megjelenése előtt kezdődött) vitát, valamilyen tudományos munkaközösség jellegű csoport tagjainak szakmai együttműködését, továbbá a „rendi mellett hazafias érdek”-nek nevezhető célt tételez föl.²

E tulajdonképpen magyar történettudományi vita előzményei azonban a 17. századra, az oklevélkutatások és kritikai felülvizsgálatuk kezdetéig nyúlnak (Hóman 1925a: 9). A későbbi szerteágazó kutatás eredménye a hazai és részben külföldi (főként vatikáni) okleveles forrásoknak a magyar ős- és eredettörténet, de egyáltalában a magyar történelem kutatásába való bevonása (Inchofer Menyhért, Cseles Márton, Timon Sámuel, Hevenesi és mások ez irányú tevékenységéhez újabban pl. Vásáry 1974, Dümmerth 1976, Jakó 1997: 12–13).³ A 18. század eseménye, hogy a kutatás kibővül a nyugati és bizánci kútfők egy része, Anonymus, a Julianus-anyag (ennek Desericzky előtti, Cseles révén való ismertté válásáról Vásáry 1974) bevonásával, továbbá Pray kezdeményezésére a szeppeövezet története szempontjából is fontos kínai források bevonásával (Hóman 1925a: 28–29, Vásáry 1979: 288–291, Szörényi 1997: 17–29, Szabados 1998: 636 és kk.; Schlözer Anonymus-vélekedéséhez Gyarmathi 1799/1999: 351; Hóman 1925a: 28 és kk.; a kínai vonatkozások későbbi, magyar nyelvű-

² Az Éder által joggal feltételezett hazafias cél kérdéséhez még Szörényi 1974, 1993, 1997; stb. A magyar jezsuitáknak az osztrák rendtartománytól való önállósulásért folytatott küzdelméhez főként Lukács 1989, Petruich 1992. Az abszolutizmussal való szembekerülésükhöz is Szörényi 1974: 642 és passim.

³ A tudománytörténet azt is kiemeli, hogy: „Otrokocsi Fórisnál mutatható ki legkorábban az a törekvés, amellyel az egyazon eseményről tudósító források szó szerinti idézetét kritikai megjegyzéseivel fűzi össze” (Szabados 1998: 626).

domány-történeti kérdéseire H. Laborc 1991). E kor harcai a nem kizárólag tudományos tárgyilagossággal vívott „oklevél-csatározások” is (Hóman 1925a: 27 és kk., Dümmerth 1976: 11–12; 27–28; Sinkovics 1974: 526–527 és kk.).

E tudománytörténeti események és a velük összefüggő információk áramlása a társadalom szélesebb körei felé azonban megfelelő szakmai intézményeknek, a nyilvánosság szakfórumainak (azaz szak- és tudományos ismeretterjesztő sajtónak a) hiányában mentek végbe. A viták a szembenállók önálló kötetekben kiadott (nem is mindig szorosán e tárgykörrel foglalkozó) munkáinak lapjain, tehát nem publicisztikai jelleggel, nem a későbbi értelemben vett nagyközönség előtt folytak.

A 18. század végére a „több felekezetre bomlott magyar kereszténység a valósi belvillongások elültével (...) jutott el odáig, hogy az ellentétek a tudományosság nemes versengésévé szelídültek, amit tovább színesített a katolikus (elsősorban piarista és a jezsuita) rendek egymás közti rivalizálása” (Szabados 1998: 627–8). A szintén nem „dogmatikai” alapú nép- és nyelveredeztetési el- lenvéleményekhez még Hóman 1925a: 28 stb., Dümmerth 1969: 16–20, Éder [1975] főként 10, 14.

A 19. század eleji korszak jellemzéséhez pedig: „Hiányoztak az utódok, (...) az udvar – legjelesebb történetíróinkat mellőzve – szemében megbízható, de tudományos szempontból jelentéktelen emberekkel (Koppi, Trenka, Kereszturi) töltötte be a nagyon is átlátszó ürüggyel eltávolított Katona István történeti tanszékét. (...) Pray, Wagner, Schönwisner, Cornides és Schwartner – csupán a segédtudományok tanszékén tudtak szóhoz jutni, ahol a tanulmányi szabályok formalizmusa teljesen megkötötte kezüket.” A történettudományi színvonal ez utáni helyreállítását újabb hanyatlás követte (sajnos, épp a nyelvtudomány publicisztikusság általi megkísértettsége idején): „A XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedében (...) a munka elvesztette tudatosságát, a kutatás ötletszerűvé vált. Az eredmény történelmi irodalmunk elsekélyesedése lett” (Hóman 1925a: 29 és kk., 41–2).

A hivatkozott tudománytörténeti tények feltehetőleg nem csak a mai nem történész többség számára, de a magyar nyelvtudomány történetének kérdéseivel a századforduló táján és a 20. század első felében foglalkozók legtöbbje számára sem voltak teljesen ismeretesek. Erre is, talán nem elég kritikával átvett saját hivatkozásaira is alighanem joggal vonatkozathatók Lakó György bíráló megjegyzései (Lakó 1991).

2. Az ellenállás széleskörű volt, az „ellenállók” főleg protesztánsok voltak – tartja a szakirodalom (Éder 2000: 49–56; 56–61). Legalábbis a magam számára azonban e tételnek még a következő tárgyalása sem egészen meggyőző: „Hogy kik voltak Sajnovics ellenlábasai, arra az éles szemű Sándor István irányította rá figyelmünket. (...) »Sokan valamint a’ Magyar úgy a’ Né-

met Protestánsok közül (...) a' Magyar nyelvnek a' Láp, és Fin nyelvvel-való Sógorságát tsak azon okból tellyességgel tagadják, mivel azt vélik, hogy ezt tsak Sajnovits Jesuvita találta mondani⁴”. A fentieket idéző Éder így folytatja: „Sándor István észrevétele nyomán (így! L. R.) élesen körvonalazódik, és elkülönül a két tábor.” Csakhogy a korai honi „ellenállóknak” voltaképpen egyike sem volt szakmabeli (értsd: nyelvész – L. R.). Ezért is fontos viszont éppen Éder (2000: 59–61) kiegészítése arra vonatkozólag, hogy az akkori tudományosság valóban jeles képviselője, a Sajnovics eredményeit nagyon is elfogadó és felhasználó, nyelvtudományi tekintetben szinte egyetlen szakmabelinek tekinthető kortárs, Benkő József – éppen protestáns volt.

Az „ellenállók” főleg protestáns volta, azaz protestáns részről egységes és kizárólag elutasító fogadtatás tételével kapcsolatban Domokos Péter (1998: 59–66) fenntartásaihoz az alábbiakra támaszkodva csatlakoznám.

a) Ok lehet az egyértelműen elutasító protestáns viszonyulás iránti kétkedésre, hogy a különböző egyházakhoz tartozók (nem utolsó sorban anyanyelvi ügyekben való) szót értéke akkortájt a korábbinál jellemzőbb volt, s – mondhatni – virágzott az oda-vissza személyes kapcsolatok sokasága. Ehhez l. Hell göttingai akadémiai tagságát, Pray és a göttingaiak kapcsolatait, Pray és a protestáns Cornides barátságát, a jezsuita történészeknek protestánsokkal való szakmai és emberi kapcsolatait (Lischerong 1937: 77, 89–93 stb., Dümmerth 1969: 16 és kk.; Sinkovics 1974: 524–531, 533–534, de 544–546 is, F. Csanak 1983: pl. 190–191, 246–249, 398, 462, stb. Révai Miklós, illetőleg a piarista kapcsolódású Orczy és Teleki közös dolgairól F. Csanak 1983: 246–249, 288 és kk., a Telekiek és a katolikus püspök Patachich körüli nagyváradai irodalmi coenaculum szoros kapcsolatáról Tóth 1994). Ezért sem lehet véletlen, hogy például Pray, Cornides, Aranka, Benkő József, Wagner Károly, Szereday Antal egyaránt használói voltak Teleki József könyvtárának (F. Csanak 1983: 398; Pray kapcsolataihoz még Hóman 1925a: 20–21).⁴

A vallási hovatartozástól független kapcsolatokhoz l. még Hell személyes barátságát a Telekiekkel. Erről valló Hell bejegyzések Teleki László emlékkönyvében: *Fausta omnia precatur. | Non videri, □ed e□□e | Die 2 Mart' 1785 |*

⁴ A jezsuiták felől elinduló kapcsolatjavuláshoz: „A jezsuiták (...) sokat feladtak korábbi harcos álláspontjukból, legalábbis költészetükben (...) a fokozatosan elnemzetiesedő jezsuita költészet termékei a protestánsokhoz is megtalálták az utat. (...) Csokonai valóban hasznosította Répszeli eposzát (...) a jezsuita epikai költészet tipológiai módon befolyásolta az egész magyar epikai költészet koncepciójának fejlődését.” L. még Csokonai 1802-ben Kulcsár Istvánhoz írott sorait: „Óhajtanám a magyar históriának atyját – ki nem érti ezen a néven idvezült Prayt? – a legutolsó munkájában e felől látni, de még az kezembe nem akadhatott” Szörényi 1993: 122–135. A „szót értés”-ről, gyökereiről szól Hargittay (1995: 483, Tarnai 1968: 273–283.)

Servus et amicus / Maximilianus Hell/ A□tr. C. R. Vien (MTAK Kézirattára: Történl. Napló. 8r. 1. sz. (...) 1784–1786: 49v lap).

b) A finnugor rokonítás protestáns alapú elutasításának állításával szembeni kétely okául hozható fel a magyar protestánság, ezen belül kivált az erdélyiek – a fentiekben is szóba került – szoros kapcsolata a Gyarmathi szellemi formálódásában (is) oly fontos szerepet játszó Göttingával (Schlözer Sajnoviccsal kapcsolatos sajátos megnyilatkozásaihoz is l. azonban levelét Hellhez: TörtTár 1905: 143–147; Gyarmathi 1799/1999: 350–353, Dümmerth 1987: 249). Az Erdély – Göttinga kapcsolatokhoz az eddigiekben nemigen hivatkozott források közül Fogarasi 1799/1974, valamint a különböző peregrinációs források, továbbá Dümmerth 1962: 23 és kk.; 1969; F. Csanak 1983: 43–454; Futaky 1991a: 122, 1997, 1991b, Borzsák 1994. A göttingaiak, különösen Schlözer és az erdélyiek viszonyához külön is Jakó 1997: 14, Dümmerth 1969: 20–21, 1987: 206–213, 247. és kk., F. Csanak 1983: 486, Futaky 1991a, 1991b. Schlözer egyik 1779-beli munkájának 1790-es magyar fordításához Lakó 1997: I: 84, Schlözer és a finnugrisztika kérdéséhez is Keszyús 1991, az Aranka – Schlözer-kapcsolathoz l. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a kolozsvári egyetemi könyvtárban őrzött anyagát is.

c) Legalábbis az erdélyi protestánsok körében egyértelműen érvényesülő, elutasítónak feltételezett viszonyulás iránti kétkedéshez alapul szolgálhat Huszti András (1700–1755) igen valószínű hatásának feltételezése is. Rokontárgyú egyéb munkáihoz hasonlóan az 1735–1736-ban írt (1791-ben nyomtatásban is megjelent) Ó és Ujj Dáciája (erről is Vámszer Márta 1970: 230, Domokos 1998: 46) ugyanis eléggé ismert, keresett olvasmány lehetett (ehhez is l. műveinek nemcsak erdélyi kéziratgyűjteményekben, de az OSzK-ban is meglévő – igaz zömmel erdélyi származású – másolatait).⁵

3. Az „ellenállás” többnyire durva hangnemű volt – állítja főként a nyelvtudomány-történeti szakirodalom. Ehhez pl.: „a halvány helyeslést túlharsopta a tüzes szittya hazafiak fülsiketítő tiltakozása és durva rágalomhadjárata” – idézi Éder 2000: 48 is. E kérdést tág összefüggésekben átgondoló Békés Vera a durva hangnemű ellenállás, sőt, egyáltalán ellenállás emlegetésében lényegében egy Barcsay-idézetre alapozó tudománytörténeti önmítoszt lát (Békés 1991, 1997: különösen 174–202).

Talán ezért is hasznos lehetne hivatkozni arra, hogy az Éder által is idézett „ellenállók” legtöbbször (a valóban protestáns) Budai Ézsaiás, Kazinczy szövegeinek hangneme, legalábbis saját megítélésem szerint, „fülsiketítően” stb. durva-

⁵ Ezekhez pl. Lakó 1997. II: 38, Beke 1871. Teleki József és Huszti kapcsolatához, levelezéséhez F. Csanak 1983: 354. Azt, hogy Huszti-munkához Pray is hozzájutott, az eddigi szakirodalom is számon tartotta (pl. Lischerong 1937: 48–49, Vásáry 1979: 291, Csűryre hivatkozva Domokos 1989: 46). Arról viszont, hogy Pray Huszti-ismerete a századvégi gimnáziumi tudásanyagának is részét képezte, arról az éppen az alábbiakban hivatkozandó iskolai füzetoldal is tanúskodik.

nak nem mondható. Hiszen Budai Ézsaiás 1809-ben pl. ezt írta: [a magyar és lapp] „nyelv ugyanazon voltát hozni ki, nagy hirtelenkedés (...) Sajnovits a’ Lappoknak a’ Magyarokkal való Atyafiságát elégséges fundamentum nélkül vette fel, melyel sok Európai Tudosokot tévejgésbe ejtett” (Budai Ézsaiásról Hóman 1925a: 23, 29, a korábbiaktól némiképp eltérően Dümmerth 1969: 19). Kazinczy 1825-ből való elmarasztaló szövegrésze pedig: [a rokonság hirdete, azaz] „A lidércz rém még a’ nagy Révait, nyelvünknek leglelkesebb, legtudósabb Grammaticusát sem hagyá kísértetek nélkül. Ellenben Beregszászi nem egyes szók, hanem az egész Nyelv’ alkotmányának összehasonlítása által mutatá-meg, hogy a’ Magyar Nyelv a’ Szemita Nyelvek’ számába tartozik, hova a’ Fenn és Lapp nyelveket nem számíthatni, és hogy így az egész állítás nem egyéb mint káprázolat.” Mindezek mellett persze, valóban nem vitatható, hogy az ugyancsak idézett Beregszászi tényleg alaptalanul vádolja Sajnovicsot amiért nem vette volna tekintetbe, hogy az azonosság állításához „az egész nyelv természetének megegyezése, kívántatik” (Éder [1975]: 16–9 – kiemelések tőlem: L. R.)

És talán az is figyelembe vehető körülmény, hogy az akkori protestánsoknak legalábbis az érdemi képviselőiről kifejezett durvaság feltételezését éppenséggel furcsállni is lehetne. Ilyenféle hangnem ugyanis a nagy történelmi riválisokra, a jezsuitákra 1773-ban mért súlyos csapást, a pápai felosztatást követően az elemi jó ízléssel is ellenkezett volna. Nem is lehet tehát véletlen a források híradása éppen arról, hogy a felosztatás utáni nehéz időszakban Cornides, Teleki József pl. milyen együttérzőleg viszonyult Prayhoz (Sinkovics 1974: 529, F. Csanak 1983: 190–191).

Az emlegetett durva hangnem kételhető voltával kapcsolatban l. még a bevezetőben már emlegetett Affinitas-bejegyzést is. Az illető Gyarmathi-kötet a volt kolozsvári unitárius főgimnázium könyv- és kéziratárának darabja, és a RTAKFK-ban található, jelzete U 52997, MTAK-mikrofilmtári másolatáé A 8853/III. A kötet elülső borítólapjának belső felén olvasható szöveg:

- 1 Ego puto tam Sajnovicsium, quam Gyarmathium ut et alios Viros alioquin Doctissimos nihil aliud agere, ast vel in Sopore dulcissimo imaginationum
- 5 Somniare vel in mundo phantasmatico versari, quando Linguae nostrae Hungaricae cum Linguis Nationum Septemtrionalium affinitatem querunt. Caeterum ignoscant mihi, velim, Domini
- 10 isti in re Litteraria versatissimi, si fallat mea me Conjectura!

Utánajárási próbálkozásaim eddigi eredménytelensége miatt e bejegyzés készítőjét továbbra is ”ismeretlen tettes”-ként kell emlegetnem. Jóllehet: a) a

kötetben található, 1842-es évszámot tartalmazó pecsét köriratában Mártony Gedő József neve szerepel. Születésének és halálának éve (Lakó 1997 II: 34 szerint): 1778–1855. De l. ugyanott esetleges kutatást még talán megérdemlő egyéb információkat is; b) Lakó adatai szerint az unitárius könyvtár egyetlen Affinitas-kölcsonzője Gyergyai Ferenc volt. Rá vonatkozó információk: 1751–1874, 1816–18: a Kollégium diákja. Ügyvéd, diétai követ, kolozsvári szenátor. 1816–1836 között az egyik leggyakoribb kölcsonző. Az általa kivett munkák döntő részben a kortárs irodalmat képviselik, de 1816-ban járt nála a Nyelvűvelő Társaság munkáinak első darabja is. Az Affinitas 1817-ben volt nála, 1829-ben Révai Elaboratorját kérte ki.

4. Volt azért siker is a finnugor nyelvhasználat történetében, nemcsak ellenállás. Ezt azonban csupán Éder óta hangsúlyozza a szakirodalom. Pedig a korábbi kutatás már tett közzé erre vonatkozó dokumentumokat (elsősorban a rendtárs, Holovics közlései – ehhez is Éder 2000: 49–61). Voltak sikerek külföldön (pl. Sajnovics dániai és bécsi ünnepeltetése) és itthon is. Alighanem „siker”-ként könyvelhető el különben Budai Ézsaiás Éder ([1975]: 16) idézte „panasza” is: (a Sajnovics írta) „munkának kell főképpen tulajdonítani, hogy az említett értelem elhatalmazott. Mert úgy gondolták a’ Tudosok....”

A korábbi szakirodalom alapján Éder emlegette sikereihez l. még az ugyancsak egyetértő fogadtatást képviselő Szereday Antal eddig számon nem tartott kiadatlan, Syllabus | Verum nominum, vocabulorumque Scytico-Hun- | nico – Hungaricorum című, 1785-ös keltezésű, előszót is tartalmazó kéziratos munkájának egy részletét.⁶ Az EME-gyűjteménybe tartozó mű a kolozsvári egyetemi könyvtár kéziratárában van (jelzete Ms 1246, MTAK-mikrofilmtárié A 8858/V). Recepciótörténeti okokból idézendő részlete:

- 1 Adjiciendum huic opellae censui e praeclaro opere Joannis Sajnovits Ungari, olim Societatis Jesu Alumni, in quo sat credibiliter demonstrat Jdioma Hungaricum, et Lapponum plurimum inter se se convenire, transcriptum commonitorium pium quemdam sermonem, a-
5 pud funus certi hominis mortui. vetusta dialecto hungarica ad praesentes factum. Subjecta cuique voci sua moderna significatione, Ut ille, et plurium subeat curiositatem ac notitiam, et liquidius appareat, quantum distet moderna dialectus hungarica a veteri.
Est autem is sequens:

⁶ Szereday Antal (1740–1799) 1773 után lett kanonok, majd a gyulafehérvári káptalan nagyprepostja. A középkori forráskiadás egyik kezdeményezője (Hóman 1925b: 22–23, Jakó 1997: 19–21). Egyháztörténeti és egyéb munkák szerzője (Szinyeyi: XIII: 814–815; továbbá Sommervogel VII: 1783; Lukács 1983: 1662. Továbbá a gyulafehérvári érseki levéltárban Az erdélyi egyházmege | papjainak névsora 1556-tól, | napjainkig c. kéziratnak számító munka IV: 20. Ez utóbbi forrás adatainak rendelkezésemre bocsátását Lestyán Ferenc vikárius úrnak köszönöm).

10 Latatiatuc

Az idézett szövegrészből a rokonság elfogadása mellett ráadásul az is kiderül, hogy Szereday érdemben fogta fel Sajnovics bizonyításának módszerbeli lényegét (ehhez Sajnovics 1771/1994: 22–23).

A fentiekhez további, de „fiatalabb” adalékul szolgálhat 1889–1899-ből Binder János, egykori III. osztályos kolozsvári unitárius főgimnáziumi tanuló „Magyar nyelvtani dolgozatai” 82. lapjának tanúsága (RTAKFK Ms. U 2118/I., MTAK-mikrofilm A 8440/X.).

Innen a többi megjegyezni való közül érdemes talán azt is kiemelni, hogy Sylvester, Szenci Molnár, Fogel Márton, Leibnitz, Rudbeck Olef, Geleji Katona, Komáromi Csipkés, Perszlényi, Pápai Páriz, Adami, Bél, Strahlemburg, Fischer, Huszti, Pray, Sajnovics, Gyarmathi, a Debreczeni Grammatika, Révai, Verseghe mellett Otrokocsi Fóris Ferencet is számon tartja (akit az utóbbi időben szintén irányzatosságtól menetesen értékel pl. Hóman 1925a: 9–10, Vásáry 1974: 266–267, Szabados 1998: 626–628). A századvég középfokú oktatásával a finnugrisztika képviselőinek aligha lehetett tehát oka főként színvonaltalansággal összefüggő ellenállás miatti panaszra.

Az iskolai oktatás milyenségére és hatékonyságára vallhat az is, hogy a különböző értelmiségi pályákra lépők a későbbiekben sem feltétlenül kerültek östörténeti képzelgések hatása alá. A nem szakmabeli közvélemény éppenséggel helyes tájékozottságáról vallhat az odafigyelés a nyelveredet kérdéseivel szakszerűen foglalkozókra (a nagy nyilvánosság előtt a nyelveredet kérdéseit is tudományos igénnyel tárgyaló szaksajtó, különösen az 1850–1860 közt megjelenő, *Reguly-dolgozatokat is közlő Uj Magyar Múzeum történetéhez is H. Laborc* 1991). Erről tanúskodhatik pl. *Imets Fülöp Jákó* (1837–1912) *Versbe’ folyó Úti Napló*. 1856. című művének 43v lapján olvasható részlet is (a 456v lap megjegyzése: Másolta: *Badilla János* VIII. o. tan. 1902. 25/XI. A munka a *Batthyaneum* kéziratárában van. Leltári szám: 942, jelzet: X 178).⁷

[1860]. Aug. 30. Promontor

Ős Buda tájékán, híres szőlőhegyek alján

Fekszik e sváb helység; mert a magyar kiveszett

Szörnyű nagyot hall a főpap s a segéd rövidet lát;

Házvezető is sváb, kántor amit magyaráz.

Bárha Lauch[...] volt sváb, vendége Budenz pedig ost[...]:

Mindkettő nyelvünk nagy művelője leve.

Erre nagyon méltó, hogy a jó promontori borból

Hajtsunk egy poharat s áldjuk ezért az Urat.

Imets F. Jákó

III. éves erdélyi papnő

⁷ Imets Jákóhoz Szinnyi V: 77–80, valamint a fennebb idézett érsekségi forrás második kötetének 2. lapját.

vendék.

III.

Összegezőként tehát: 1. Holovics, Békés, Éder eredményei a filológiai rendet (hiteles forráshivatkozás stb.) betartva segítik az elődökről a szakirodalom által kialakított (~ kialakítani kívánt?) kép pontosítását. Amely kép a korábbiakban a kortársi források csupán hiányos, majdhogynem ötletszerűen számba vett részlege alapján formálódott.

2. Feltételezhetőnek tűnik az is, hogy az ellenkezés különösebben heves inkább csak Desericzky és Cetto részéről volt, mondhatni durva pedig a Barcsay – Orczy – Koppi-vonalon. Az ő szövegeik sajátos irodalmi műfajt, a paszkvillust képviselő voltáról azonban l. Egyed Emese folyóiratunk jelen számában megjelenő dolgozatát).

A finnugor egyeztetés ilyen, olyan, amolyan elutasításának kérdéshez, illetőleg a most bemutatott forrásokhoz közvetlenül nem, csupán asszociatív alapon kapcsolhatók a közismerten egyéni humorú és iróniájú Szilágyi Domokos, vélhetőleg Vámszer Márta valamelyik óráján vagy után írott, nyelvészörökben valószínű nem közismert „alkalmi sorai”⁸

verš Setälä, Emil
 emlĕkĕnek
 äz ĕlet oĭän, ämijĕn,
 visont šohĺse šemmijĕn,
 et’sĕr-et’sĕr řsudĺĩō.
 mǎškòr meg, mint a hǎĩō,
 fõlborul ĩ hullām hǎtǎn,
 vid’orogĩ est a šǎtǎn.
 Kinek ninřsen hitele,
 ĩd’d’on nekĩ Setälä.

Irodalom és rövidítések

Beke Antal (1871), Index manuscriptorum Bibliothecae Batthyanianae.
 K[ároly].-Fehérvár.

⁸ A költő életei. Szilágyi Domokos (1938–1976). A kötet anyagát összegyűjtötte és szerkesztette Kántor Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986: 171.

- Békés Vera (1991), „Nekünk nem kell a halzsíros atyafiság!” – Egy tudománytörténeti mítosz nyomában: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. Kiss Jenő és Szűcs László. Akadémiai Kiadó, Budapest. 89–95.
- Békés Vera (1997), A hiányzó paradigma. Latin Betűk. Debrecen.
- Benkő Samu (1977), Göttinga, Gauss és Erdély. In: A helyzettudat változásai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 130–149.
- Borzák István (1994), Göttinga magyar kapcsolatai. In: Dragma. Válogatott tanulmányok. Telosz Kiadó, [Budapest]. 350–358.
- [Böjthi Antal] (1794), A' nemes magyar nyelv írásának, és szörlésának tudománya... [? Marosvásárhely].
- F. Csanak Dóra (1974), Orczy Lőrinc levelei Teleki Józsefhez. ItK 1974: 231.
- F. Csanak Dóra (1983), Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó. Irodalomtörténeti Könyvtár 38. Budapest.
- Domokos Péter (1991), „Kell lenni valahol egy őshazának” In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk. Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Budapest. 146–50.
- Domokos Péter (1998), Szkitiától Lappóniáig. Universitas Kiadó, [Budapest.]
- Dümmerth Dezső (1962), Göttinga és a magyar szellemi élet. Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai 15. Budapest. 3–25.
- Dümmerth Dezső (1976), Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában, 1641–1649. A magyar forráskritikai történetírás megszületése és a Jézus Társaság meghíusult reformja. A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai 38. (Kny. a Filológiai Közölny 1976/2 számából) 1–20. Újra: Írástudók küzdelmei. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok. 155–205.
- Dümmerth Dezső (1987), Írástudók küzdelmei. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok. Panoráma. Budapest.
- Éder Zoltán [1975], Újabb szempontok a *Demonstratio* hazai fogadtatásának kérdéséhez: In: Beiträge zum IV. Internationalen Finnougristen-kongress: II., Istituto Universitario Orientale, Napoli. é. n. Újra kiadva: Túl a Duna-tájon. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2000: 47–62.
- Éder Zoltán (1978), Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Éder Zoltán (1996), Sajnovics és *Demonstratio*-ja új megvilágításban. In: Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. MNyTK 207. Budapest. 77–82. Újra kiadva: Éder 2000: 62–9.
- Éder Zoltán (1996–1998), Ricordo di János Nepomuki Sajnovics. In: Annali Dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli. Studi Finno-ugrici II: 153–9.
- EME = Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Fogarasi Sámuel (1974), Marosvásárhely és Göttinga. Önéletrajz (1770–1799). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Juhász István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Futaky, István (1991a), „Selige Tage im Musensitz Göttingen”. Stadt und Universität in ungarischen Berichten aus dem 18. und 19. Jahrhundert. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

- Futaky István (1991b), A magyar nyelv a Göttingische Anzeigen 18. és 19. századi recenzióinak tükrében. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. Kiss Jenő és Szűcs László. Akadémiai Kiadó, Budapest. 180–185.
- Futaky István (1997), Teleki Sámuel és Göttinga. Erdélyi Múzeum 59/3–4: 354–357.
- Gál Kelemen (1935), A kolozsvári unitárius kollégium története. I–II. H. n. [Kolozsvár].
- Gyarmathi Sámuel (1799), *Affinitas linguae Hvngaricae cvm lingvis Fennicae originis grammaticae demonstrata (...)*. Gottingae.
- Gyarmathi Sámuel Affinitas (1999), A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel. Latinból magyarra fordította Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, Koszorús István. Szerkesztette Szij Enikő. Bibliotheca Regulyana 3. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hajós József (1972), Egy röpirat a gondolatszabadságról. *Korunk* 30/12: 1806–1811.
- Hargittay Emil (1995), A fejedelmi tükör műfaja a 17. századi Magyarországon és Erdélyben. *ItK* 99.
- Hóman Bálint (1925a), A forráskutatás és forráskritika története. In: A magyar történettudomány kézikönyve. Szerk. Hóman Bálint. I: 3/A füzet. Budapest.
- Hóman Bálint (1925b), Kischevesi Hevenes Gábor – A magyar történeti forráskutatás első szervezője. In: Klebelsberg Emlékkönyv. 453–462.
- Hölvényi György (1974), A magyar jezsuita történetírók és a jezsuita rend. *Magyar Könyvszemle* 90: 233–248.
- Jakó Zsigmond (1997), Erdélyi okmánytár I. 1023–1300. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jankovits László (1998), P. mester, a hazugok, a fecsegők és az álmodozók. *ItK* 102/1–2: 1–9.
- Kesztyűs Tibor (1991), Schlözer és a finnugor nyelvtudomány. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. Kiss Jenő és Szűcs László. Akadémiai Kiadó, Budapest. 357–362.
- H. Laborc Júlia (1991), Adalék Reguly fogadtatásához az abszolutizmus kori sajtóban. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Akadémiai Kiadó, Budapest. 394–399.
- Lakó Elemér (1994), A Kolozsvári Unitárius Kollégium Könyvtára kölcsönzőinek magyar irodalmi és politikai olvasmányai. 1813–1848. Erdélyi Múzeum. 56: 51–75.
- Lakó Elemér (1997), The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca. I. Catalogue. II. Indices. Szeged.
- Lakó György (1991), Ellentétes előjelű törekvések a régi magyar nyelvtudomány értékelése során. In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Hajdú Mihály és Kiss Jenő. Akadémiai Kiadó, Budapest. 404–409.
- Lischerong Gáspár S. J. (1937), Pray György élete és munkái. In: *Publicationes ad Historiam Soc. Jesus in Hungaria Illustrandam – Kiadványok Jézus Társasága Magyarországi Történetéhez. Lucubrationes – Tanulmányok. Kiadja a Pray Rend-történetíró Munkaközösség, Budapest.*
- Lukács, Ladislaus S. J. (1982), *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu. II. 1601–1640. (Monumenta Historica Societatis Jesu. 125) Romae.*
- Lukács László (1989), A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773). *Adattár* 25. Szeged.

- Peretsenyi Nagy László (1802), Szakadár esthonnyai magyar fejedelem bújdosása. A' verselés gyarapodására írta Peretsenyi Nagy László. Posonyban és Pesten. Fűskuti Landerer Mihály' költségével, és betűivel.
- Petruch Antal S. J. (1992), „Száz év a magyar jezsuiták múltjából” A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. I. és II. rész. „Anima una” Könyvek 4–5. Korda Kiadó, Kecskemét.
- Polgár, Ladislaus S. J. (1957), Bibliographia de historia Societatis Iesu in Regnis olim Corona Hungarica unitis (1560–1773). Institutum Historicum S. J. Romae.
- RTAKFK = Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtára.
- Sajnovics, Joannes S. J. [1771], Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse (...). Tyrnaviae. Photolitogr. repr. of the original (..) With an Introd. by Thomas A. Sebeok. Bloomington – The Hague. 1968.
- Sajnovics János (1994), Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos. A nagyszombati kiadást latinból magyarra fordította Constantinoviczné Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Szij Enikő. Bibliotheca Regulyana 2. Budapest.
- Sinkovics István (1974), Pray György diplomatikája. ItK 44–45: 525–546.
- Sommervogel, Carlos S. I. (1890–1909), Bibliothéque de la Compagnie de Jésus (...). I–X. Bruxelles – Paris.
- Szabados György (1998), A krónikáktól a gestaig. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltozásai a 15–18. században. ItK 102/5–6: 615–641.
- Szinnyei József (1891–1914), Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest.
- Szőrényi László (1974), A jezsuiták és a magyar honfoglalási epika fordulata. In: Irodalom és felvilágosodás. Szerk. Szauder József – Tarnai Andor. Akadémiai Kiadó, Budapest. 567–645.
- Szőrényi László [1993], Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből. Amfipressz, Budapest. É. n.
- Szőrényi László (1997), Nyelvrokonság, őstörténet és epika a 18. századi magyarországi jezsuita latin irodalomban. ItK 101/1–2: 16–24.
- Tarnai Andor (1968), *Pax aulae*. ItK 1968: 273–83.
- Tarnai Andor (1984), Bél Mátyás, Hungariából Magyarország felé. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Tóth István (1994), A váradi katolikus felvilágosodás és egy Teleki Sámuelhez írt pásztoridill. In: Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993). Erdélyi Tudományos Füzetek 218. Kolozsvár. 81–95.
- Vámszer Márta (1970), Kétszáz éves Sajnovics János Demonstratioja. NyIrK. 14/2: 229–242.
- Vásáry István (1974), A jezsuita Cseles Márton és a Julianus-jelentés (A Magna Hungaria- és a Jugria-kérdés történetéhez). In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János és Székely György. Memoria Seculorum Hungariae 1. 261–275.
- Vásáry István (1979), Az őstörténész Pray. ItK 92: 287–292.